

A VARIÁCIÓ TÉMÁJA – MOZART MŰVEIT TANULMÁNYOZVA

Ezt a festményt Mozart sógora, Joseph Lange készítette a zeneszerzőről 1782–83-ban. Constanze, Mozart felesége erről a képről mondta azt, hogy a leginkább visszaadja férje valós vonásait.

Mozart sok variációs tételt írt; ezeket két nagy csoportra oszthatom:

A tételek, melyeknek a témáját is Mozart alkotta,

B tételek, melyeknek közismert dallam (Mozart idejében) a témája. ű

Először az „A” pont alatti tételeket tanulmányozzuk.

Mozart, rendszerint témaként a *visszatéréses kéttagúságban* gondolkodik (16 ütem). Egy kivételt említhetünk: K. 500, B dúr variációk zongorára, amelynek a témája 8 ütem, illetve a Sinfonia concertante (K. 297/B) fuvolára, oboára, fagottra és kürtre 4 fúvósra 3. tételét, ahol a 16 ütemet mindig kiegészíti 8 ütem tutti zenekari anyag.

[Mozart - Variations in B flat major, K.500 \(1786\) {Ingrid Haebler} \(9:37\)](#) (Kottával)

[Mozart: Sinfonia concertante for Flute, Oboe, Horn & Bassoon in E flat major, K.297B - 3.... \(12:19\)](#)

¹ Hollai Keresztély orgonaművész-főiskolai tanár, zenei író

Az alapvető mozzanat az, hogy ezek a visszatéréses kéttagúsághoz hasonló témák mégis egy picit mindig különböznek egymástól.

[A mértékegységmutató változása nem zavarja az összetartozás élményét. Például: az A-dúr zongora-szonáta (K. 331) I. tételének utolsó variációja, amely $\frac{4}{4}$ -ben van, vagy a K. 377-es, F-dúr hegedű-zongora szonáta II. tétele (d-moll), amely $\frac{2}{4}$ -es tétel. Az utolsó variáció $\frac{6}{8}$, és a „Siciliana” címet kapta.]

Mozart: Sonata para piano n° 11 Kv 331 en La mayor. I-Andante grazioso.
Partitura y Audición (14:02) (Kottával)

Mozart: Violin Sonata No. 24, F Major, K. 376 [Szeryng/Haebler] (15:59) (Kottával)
2. Andante (4:57)

Ezeknek a kicsi különbségeknek az a következményük, hogy az egyik variációs tétel egyik variációját sem lehet belehelyezni egy másik variációs tételbe – transzponálva sem –, hogy esetleg növeljük annak hosszát.

Először is felmerül a kérdés: mi a variáció, mit értünk e fogalom alatt? Ha a variáció szót halljuk, akkor az jut az eszünkbe, hogy történések, tárgyak, zenei anyagok valamilyen rokonság alapján szorosabb kapcsolatba kerülnek egymással; mindig ugyanarról a történésről, tárgyról, zenei anyagról beszélünk, de mégis egy kicsit másképpen.

A zenében ekkor kérdezzük rá arra, hogy **mi a téma?** Tehát azt keressük, hogy a mozarti variációkban mi az a rokonság, mi az a valami, ami ezt a szorosabb összetartozást előidézi.

W. A. Mozart: A-dúr klarinétötös IV. tétel (9:01)

Duna Szimfonikus Zenekar művészei
(Irgalmas Jézus Plébánia, Vecsés, 2012.09.08.)

Előttem a klarinét-ötös utolsó tétele fekszik, egy variáció, amelyet zongorára írt változatban is ismerünk.

A variáció témája:

vázlat

Az első kérdés. Dallami rokonság? – A második, harmadik variáció dallamáról már többnyire nem lehet ráismerni a témára, tehát nem a dallam adja a rokonságot.

A második kérdés. Ritmikai rokonság? – A második, harmadik variáció ritmusa nem mutat rokonságot a téma ritmusával.

A harmadik kérdés Összhangzat alapján?

A III. variációban csakis I-V. fok van, ezt sem lehet rokonságnak felfogni.

Tehát marad a kérdés: mi idézi elő ezt a szorosabb összetartozást?

[W. A. Mozart: Piano Sonata KV 331 - Andante grazioso - Thema \(2:40\)](#)

A tovább gondolkodáshoz vessük össze ezt a tételt a K. 331-es, A-dúr zongora-szonáta I. tételével (Tema. Andante grazioso).

Mindkettő A-dúr, bár a zongora-szonáta mértékegység mutatója $\frac{6}{8}$, de az utolsó variáció mégis $\frac{4}{4}$ -ben szól, tehát nem jelent nagy gondot az összevetés. Mégsem lehet az A-dúr szonátából egyetlen variációt sem áttenni a klarinét-ötösből ismert variációba, mert a szonátában szereplő variáció két ponton különbözik a klarinét-ötös variációjától.

- a. A klarinét-ötös témájának a harmadik 4 üteme: két ütem ismételve (2+2). A szonátában ugyanezen a helyen a négy ütem az első kettő folytatása.

- b. A feltűnőbb az, hogy a szerző 2 ütemmel megtoldja a témát; tehát ezen eltérések miatt nem keverhetjük a variációkat.

Közelebb jutunk a helyes felelethez, ha szóval mondjuk el a klarinét-ötösből vett téma vázlatát.

4 ütem – alaphangnem félzárlat.

4 ütem - alaphangnem egész-zárlat.

4 ütem, ami 2-2 ütemből áll és az V. fokra érkezik.

4 ütem – visszatérés.

Ha tovább követjük a variációkat, akkor ezt a szöveget mindig elmondhatjuk! Még a III., a moll variáció kapcsán is, melynek az összhangzata egyszerűen az I. és V. fok váltakozása.

Ezzel elmondtuk e zenei anyag vázát, és feleltünk a kérdésre, hogy mi a téma?

Tehát a téma: **a zenei anyag váza, szerkezete**. Ez az, ami újból és újból megjelenik, de mindig más köntösben. Ennek alapján azt kell mondanunk, hogy az, amit Témának mondunk, az már az első variáció. Maga a szerkezet, a **téma**, az elvont valami.

Ez áll az Adagio variációra is. Mi lesz lassú? – A szerkezet, ami kétszer annyi ideig tart, mint a téma. A folytatásban hallunk még 5 ütemet, ami megbontja a variációk sorozatát, de rávezet a következő Allegro variációra, amelynek a szerkezete pontosnak mondható, bár az utolsó 4 ütem hangzatai (I-szűkített szeptim – II – VII szűkített szeptim – I, majd mollbeli VI - nápolyi-szext – V – I.) jelzik, hogy megindult a variációs szerkezet felbomlása, ami a legtöbb variáció végén megjelenik.

Mozart: Sonata para piano n° 6 Kv 284. III. Tema con variaciones. (16:40) (Kottával)

Tanulmányozzunk egy másik variációs tételt: D-dúr szonáta zongorára (K. 284) III. tételét (Themas mit zwölf Variationen). Felületesen hallgatva, ez is egy visszatérése kéttagúság, tehát 16 ütem, pontosan megszámlálva: mégis 17 ütem! A harmadik 4 ütem egyenlő 5 ütemmel, amely egy szekvenciával kezdődik! Végig nézve az összes variációt, mindenütt hallani fogunk ezen a helyen valami szekvencia félét, s ezt a huncutul betoldott ütemet, néha nagyon eltüntetve. A XI. variáció *Adagio*. Ha a kalapácsok mozgását figyelem, akkor nem jövök rá, hogy lassú variációt hallok, mert minden hangzatot kétszer játszik el. Ismét itt a kérdés: mitől lassú ez a variáció? – Attól, hogy a szerkezet elhangzása kétszer annyi időt kíván, mint a téma ideje. A XII. variáció e tételben is az, amelyben a szigorú szerkezet felbomlik.

W. A. Mozart's String Quartet No. 15, K. 421, Movement IV (4:56)

Különlegesnek mondható a K. 421-es, d-moll vonósnégyes utolsó tétele: 8 ütem (4 üt. félzárlat + 4 üt egész-zárlat alaphangnemben), egyszerű periódus. 8 ütem párhuzamos dúrban! (4 üt. félzárlat + 4 üt. egész-zárlat). 8 ütem (alaphangnem visszatérése: 4 üt félzárlat + 4 ütem egész-zárlat).

Tehát eleve más, mint az eddig tárgyalt témák, mert 24 ütem a hossza, azaz három-tagúsággal állunk szemben. A négy variáció és a téma pontosan megfelelnek egymásnak.

Az ötödik variáció – ez jelenti a gondot! = maggiore; a dúrnak nincsen párhuzamos dúrja, tehát értelmetlen lenne a második 8 ütem jelenléte, Mozart nem is ír második 8 ütemet, hanem csak egy szabályos visszatérési kéttagúságot alkot ezen a helyen, azaz 16 ütemet.

- Ekkor mondhatnánk: íme, nem igaz a fenti törvényünk, nem ismétlődik meg a szerkezet az 5. variációban!
- Erre a következőket felelhetjük.

Mozart legtöbb variációjában az utolsó variáció szerkezete felbomlik, kinyílik, mintegy leveti a szerkezet szigorúságát. E tételben már a maggiore résszel megkezdődik ez a kinyílás, mert nem tér vissza mollban a téma, hanem csak folytatja mollban a szerkezet felbontását.

W.A.Mozart: Sonata in F major for violin and piano K 377 (1/2) (12:46)
(Kottával)

A II. tétel kezdete: **3:99**

Nagyon rokon e tétellel az F-dúr hegedű-zongora szonáta (K. 377) II. tétele. Szintén d-moll, még a nápolyi szext is megjelenik benne az utolsó 4 ütemben!

De a maggiore variáció után következik még egy d-moll variáció is, a VI. variáció – Siciliana – felirattal. Majd e tétel szabályos befejezése után következik a szokásos szerkezet-kilazítás, 16 ütem terjedelemben.

Tehát arra a kérdésre, hogy a vonósnégyesben a szerkezet miért nem ismétlődik meg dúrban, azt felelhetem, hogy már a D-dúr megjelenésével Mozart megkezdte a tételt befejező szerkezet-felbontást, vagy ahogyan fentebb neveztem: a szerkezet kinyitását.

Az egész tételről (tehát a vonósnégyes tételéről) ezeket mondhatom: téma + 4 variáció + a dúrral kezdett szerkezet-kinyitás – 46 ütem.

Mozart: Sinfonia concertante for Flute, Oboe, Horn & Bassoon in E flat major, K.297B
- 3.... (12:19)

Az összes variációs tételt nem említettem meg, csak még egyet érdemes e helyütt megemlíteni: Sinfonia concertante Esz-dúr négy fúvósra, III. tételét. Kétnegyed, felütés, 4 ütem félzárlat, 4 ütem egészzárlat alap-hangnemben, amelyben egy szekvenciát is hallunk ($VI^2 - II^6 - V^2 - I^6$). A harmadik 4 ütemben ismét egy szekvenciát hallunk, de negyedenként ($III - VI - II - V$), majd visszatér a második 4 ütem. A visszatérés pontos, amit követ még 8 ütem toldalék a tutti-zenekar előadásában. E tételben is, a X. variáció harmadik 8 ütemében megjelenő Adagio felirattal megindul a szerkezet felbontása.

Végül vegyük sorba, hogy melyek azok pontok, helyek, ahol ezek a kis eltérések megjelennek.

Az eleje: kezdés egyre, csonka ütem vagy felütéssel való kezdés.

A második 4 ütem: alaphangnem I. fokán vagy a domináns hangnem I.-fokán zár.

A harmadik 4 ütem: 2-2 ütem (egy-egy rész ismételve, vagy a második 2 ütem folytatja az első 2 ütemet, vagy szekvencia), zárlat az V. fokon, esetleg az első fokon.

Bárhol a téma folyamán: rövidebb-hosszabb betoldás.

Mozart: Dodici variazioni per pianoforte su "Ah, vous dirais-je, Maman" KV265

(13:44)

(Schiff András-zongora)

B, Ahol közismert dallam a téma, ott is a szerkezet az állandó. Például a K 265-ös Tizenkét variáció, az „Ah, vous dirais-je, Maman” („Hull a pelyhes fehér hó”) c. variációban, amelynek XII. variációja átmegy $\frac{3}{4}$ -be. (fentebb láttuk, hogy ez a tény nem zavarja meg az összetartozást!) A szerkezete: 8 ütem – egész zárlat, 8 ütem (4 + 4 – ismételve az első 4-et), 8 ütem – az első 8 ismétlése.

Tehát ezt a szerkezetet nem Mozart találta ki, hanem a dal adja.

E tételre is érvényes a fenti meghatározásunk: minden variáció a szerkezet újboli megjelenítése, még *Minoreban* is, bár már a dallamossága meglehetősen más.

Az *Adagio* variációról szintén elmondhatjuk, hogy a szerkezet tart kétszer annyi ideig, mint az alap-dallam; maga a figurák mozgása több ütemben nagyon is fürge! A XII. variáció $\frac{3}{4}$ -ben is tartja az eredeti szerkezetet, amely beletorkollik a végén megszokott szerkezet-kilazításba.

Összefoglalva az eddig mondottakat: akár Mozart, akár egy dal adja a szerkezetet, mindig az **elvont szerkezet a téma.**